

Святлана Мароз,
Марына Ржавуцкая

**Сачыненне-апісанне свойскай жывёліны
ў навуковым ці мастацкім стылях**
Урок развіцця маўлення

Мэты: навучыць апісваць свойскую жывёліну ў мастацкім ці ў навуковым стылі;

узnavіць і паглыбіць веды пра асаблівасць мастацкіх і навуковых тэкстаў апісанняў;

навучыць выбіраць моўныя сродкі ў адпаведнасці з тыпам і стылем тэксту, сістэматызаваць уласныя назіранні, складаць план сачынення;

развіваць вуснае і пісьмовае маўленне;

выхоўваць любоў да братоў нашых меншых, пачуццё клопату і адказнасці за іх.

Абсталяванне:

1. Урыўкі тэкстаў з мастацкім і навуковым апісаннямі свойскіх жывёл.

2. Запіс магчымых варыянтаў тэмаў сачынення на дошцы:

“Сабакі бываюць розныя, як і людзі” (Юрый Казакоў)

“Коцік-варкоцік лёг на живоцік” (Ніна Галіноўская);

“Курыцыны дзеткі, жоўтыя, як кветкі” (Віктар Шніп);

“Певень – маслена галоўка...” (Іван Муравейка);

“Мамы гнедае сыноч з лёгкім імем Гарцунок” (Казімір Камейша);

“Рагуля свеціць белай залыскай” (Рыгор Барадулін);

эпіграфаў:

“ – Людзі забылі гэтую ісціну, – сказаў Ліс [Маленькаму прынцу], – аднак ты не забывай: ты заўсёды ў адказе за ўсіх, каго прыручыў” (Антуан дэ Сент-Экзюпэры);

“ А ёсць яшчэ і свойскія жывёліны – яны таксама нашы суседзі па планеце, і пры гэтым – самыя блізкія!” (Юрый Дзмітрыеў);

“Весьліцца не магу, калі ты на ланцугу” (Алесь Пісьмянкоў);

“ Ніхто на зямлі не нараджаецца бязмэтна ... “ (Юрый Казакоў).

Тып урока: урок развіцця маўлення.

Ход урока

I. Арганізацыйны момант.

II. Паведамленне тэмы і мэты ўрока.

- Слова настаўніка.

Сёння на ўроку мы будзем вучыцца апісваць свойскую жывёліну. Свойскія жывёлы – гэта ‘жывёлы, якія прыручаны чалавекам і разводзяцца ў штучных умовах пераважна для гаспадарчых, а таксама для пазнавальных, навуковых мэт і іншых патрэб’. На Беларусі гэта буйная рагатая жывёла, свінні, авечкі, коні, трусы, куры, качкі, гусі, індыкі, а таксама сабакі і каты. Да ўмоўна адамашненых жывёл адносяць меданосных пчол, акварыумных

рыб, некаторых дэкаратыўных птушак (канарэек, папугаяў). Ад свойскіх жывёл адрозніваюць віды жывёл, працэс прыручэння якіх яшчэ не завершаны. Гэта лось, некаторыя віды аленяў, фазан, белыя мышы, хамякі і марскія свінкі. Як бачым, выбар аб'ектаў апісання ў нас даволі шырокі. Уважліва прачытайце прапанаваныя тэмы сачыненняў і запішыце тую, якая будзе адпавядаць аб'екту вашага апісання (або можна прапанаваць і запісаць сваю).

III. Фармулёўка асноўнай думкі сачынення, падбор эпіграфа.

- Слова настаўніка.

– Прачытайце радкі вядомых паэтаў і празаікаў, прапанаваныя ў якасці эпіграфаў, патлумачце іх змест.

- Вучні адказваюць, настаўнік абагульняе.

З усіх свойскіх жывёлаў самыя блізкія чалавеку сабака, кот, конь і карова. Яны жывуць побач з чалавекам не адно тысячагоддзе, і чалавек нібыта добра ведае іх. Вучоныя сцвярджаюць, што, безумоўна, сабака – гэта першая жывёліна, прыручаная чалавекам. Вядомы ўкраінскі пісьменнік М.М. Кацюбінскі сказаў некалі, што сабака “за доўгі тэрмін жыцця побач з чалавекам ... набыў нешта і ад чалавечай душы”. А вось кот, лічыцца, прыйшоў да чалавека апошнім (успомніце кажу Гэдзьярда Кіплінга “Кошка, якая гуляла сама па сабе”). Аднак, як бы там ні было, людзі ўжо даўно не могуць існаваць без катой і сабак, коней і кароў і іншых жывёл, і, мусіць, не змогуць існаваць ніколі. З кожным днём свойскія жывёлы становяцца ўсё больш і больш патрэбнымі чалавеку. І ўжо даўно людзі сталі пераглядаць свае адносіны да свойскіх жывёлаў, вырашаць многа сур'ёзных і важных праблем, звязаных з іх існаваннем. У сувязі з гэтым урады многіх краін прымаюць спецыяльныя законы, якія патрабуюць ад чалавека адказных адносін у дачыненні да сваіх гадаванцаў.

- Слова настаўніка.

– Успомніце, калі ласка, які тэкст называецца апісаннем? Назавіце рысы, характэрныя для гэтага тыпу маўлення.

- Вучні адказваюць, настаўнік абагульняе.

Апісанне – такі тып маўлення, у якім называюцца істотныя рысы каго-небудзь ці чаго-небудзь. Для яго характэрна статычнасць і адначасовасць адлюстравання знешніх прымет і ўнутраных якасцей і ўласцівасцей аб'екта.

- Слова настаўніка.

– А цяпер адкажыце, чым адрозніваецца мастацкае апісанне ад навуковага?

- Вучні адказваюць, настаўнік абагульняе.

Для навуковага апісання характэрна дакладнасць і лаканічнасць, інфармацыйная насычанасць і аб'ектыўнасць. У навуковым тэксце часта ўжываюцца складаназлучаныя і складаназалежныя сказы, канструкцыі з дзеепрыметнікавымі і дзеепрыслоўнымі словазлучэннямі. У мастацкім тэксце аўтар выражае свае адносіны да таго, што апісвае, праз ужыванне

эпітэтаў, метафар, параўнанняў, праз выкарыстанне ацэначнай, стылістычна афарбаванай лексікі.

IV. Складанне плана сачынення.

- Слова настаўніка.

– Нагадайце, калі ласка, кампазіцыйную схему апісання.

- Вучні адказваюць, настаўнік абагульняе.

Кампазіцыйная схема тэксту-апісання, як правіла, складаецца з наступных частак: з зачыну, асноўнай часткі і канцоўкі. На гэтую схему мы і будзем абапірацца, складаючы план нашага сачынення.

– Цяпер давайце падумаем, пра што варта сказаць у зачыне, у самым пачатку сачынення?

- Вучні адказваюць, настаўнік абагульняе.

У пачатку сачынення трэба сказаць, як, пры якіх абставінах тая ці іншая жывёлінка трапіла ў вашу сям'ю, перадаць агульнае ўражанне ад першай сустрэчы, пачуцці, якія яна выклікала.

Такім чынам, першы пункт нашага плана:

1. *Першая сустрэча (агульнае ўражанне ад аб'екта апісання).*

- Слова настаўніка.

– Пра што ж мы будзем пісаць у асноўнай частцы?

- Вучні адказваюць, настаўнік абагульняе.

Асноўная частка – гэта самая вялікая па аб'ёме частка творчай працы, само ўласна апісанне, дзе трэба назваць знешнія рысы, прыметы вашай жывёлінкі (памер, колер поўсці ці пер'я, форму тулава, галавы, лап, хвоста і пад.), а таксама ахарактарызаваць асаблівасці яе прывычак, паводзін і характару. Такім чынам, другі і трэці пункты нашага плана:

2. *Знешнія прыметы аб'екта апісання (памер, колер поўсці, форма тулава, лап, галавы, хвоста, колер і форма вачэй і пад.).*

3. *Асаблівасці паводзін, прывычак, характару аб'екта апісання.*

- Слова настаўніка.

– Пра што ж патрэбна сказаць у канцоўцы?

- Вучні адказваюць, настаўнік абагульняе.

У канцы сачынення трэба сказаць пра свае адносіны да жывёлінкі, пра сваю любоў да яе, увогуле падкрэсліць значэнне свойскіх жывёл у жыцці чалавека, адказнасць “за тых, каго прыручыў”. Такім чынам, чацвёрты пункт нашага плана:

4. *Мае адносіны да аб'екта апісання.*

У выніку на дошцы будзе запісана:

План

1. *Першая сустрэча (агульнае ўражанне ад аб'екта апісання).*

2. *Знешнія прыметы аб'екта апісання (памер, колер поўсці, форма тулава, лап, галавы, хвоста, колер і форма вачэй і пад.).*

3. *Асаблівасці паводзін, прывычак, характару аб'екта апісання.*

4. *Мае адносіны да аб'екта апісання.*

- Слова настаўніка.

– А цяпер давайце прачытаем урывак з апавядання Максіма Лужаніна “Добры хлопец Дзік”. (Раздаецца тэкст, настаўнік або вучань чытае.)

Шчанюк змалку трымаўся салідна. Павольна хадзіў, бегаў трухам, не спяшаючыся, таксама не хапаючыся еў. І галасу без толку не падымаў.

Злавіўшы вухам шум ці гукі, падымаў з падсілкі галаву, каб раслухацца: абвешчаць трывогу ці драмаць сабе паціху далей. Калі ўчуты шум не ўпыняўся, сабака падымаў галаву і коратка папярэджваў: “Бб-боў!” Так ён нібыта даваў знаць: я – напаятове, але не турбуюцца, небяспекі блізка няма.

Другой ступенню зрыхтаванасці да абароны было нешта сярэдняе паміж “бб-боў”, “бб-бух” і “бб-рэх!”. Але сігнал падаваўся значна галасней і паўтараўся двойчы. Гэта азначала: парушэнне спакою набліжаецца, чуецца зусім выразна.

Сабака ўсхватаўся на лапы, боўкаў разы тры і ваяўніча станавіўся каля ўвахода. Калі нехта незнаёмы хадзіў пад вокнамі ці браўся за клямку, боўканне падвышалася на ўвесь голас, з перапынкамі, і сур’ёзна: лепш не патыкайся, маўляў... ..

Хлопцам назваў яго адзін малы чалавек з нашага двара. А быў гэта звычайны дваровы сабака.

Ніякі не медаліст і не нашчадак славымі сабачай радаслоўнай, вытокі якой губляюцца недзе ў абымізлых часах.

Затое – сябар! Мой асабіста, напача дому цалкам, усяе вуліцы, дзе мы жылі, ды і, можна сказаць, усяе ўсконай ускраіны горада.

Дома мы яго лічылі за сямейніка, сціплага сваяка, што ўсё чыста разумее, усім спагадае, толькі паріць не можа, не ўмее гаварыць.

Граца з тэкстам

– На якія кампазіцыйныя часткі падзяляецца тэкст? Зачытайце іх (Тэкст дастаткова выразна падзяляецца на 3 часткі: зачын – ад слоў “Шчанюк змалку трымаўся салідна” і да канца абзаца, асноўная частка – наступныя тры абзацы і канцоўка – ад слоў “Хлопцам назваў яго адзін малы чалавек з нашага двара” і да канца.

– Пра што гаворыць пісьменнік у зачыне? (У зачыне пісьменнік звяртае ўвагу толькі на асноўную, вызначальную якасць характару сабакі, якая праявілася ў яго яшчэ змалку, – саліднасць. І гэта якасць дапамагае кожнаму з нас намаляваць у сваім уяўленні знешні воблік шчанюка. Мусіць, гэта быў буйны, відны сабака, бо, як правіла, вялікія сабакі трымаюцца вельмі стрымана і з годнасцю).

– Як развіваецца апісанне далей? (У асноўнай частцы Максім Лужанін падрабязна апісвае тыя жыццёвыя сітуацыі, пры якіх выразна праяўляецца асноўная рыса характару сабакі).

– Што падкрэслівае пісьменнік у канцоўцы? (У канцы тэксту аўтар дае найвышэйшую ацэнку свайму сабаку, гэтым самым выражаючы свае адносіны да яе).

– Давайце знойдзем і назавём тыя словы і выразы, пры дапамозе якіх пісьменнік перадае характар сабакі, а таксама выражае свае адносіны да яе

(трымаўся салідна, галасу на падымаў, ваяўніча станавіўся каля ўвахода, звычайны дваровы сабака, сябар, сямейнік, сціплы сваяк, усё разумее, усім спагадае).

- Слова настаўніка.

– А цяпер вашай увазе прапануецца яшчэ адзін тэкст з апісаннем сабакі. (Раздаецца тэкст, настаўнік або вучань чытае.)

Мітэльшнаўцэра, ці сярэдняга шнаўцэра, часам проста называюць стандартным шнаўцэрам або проста шнаўцэрам. Гэтая парода была выведзена ў эпоху Сярэднявечча ў Баварыі. Асноўным стымулам пры яе вывядзенні было жаданне мець найлепшага знішчальніка пацукоў і мышэй, якія наваднілі ў той час Еўропу.

Гэта прапарцыянальна складзены, квадратнага фармату сабака, з добра развітым касцяком і мускулатурай, з жорсткай поўсцю. Рост самца – 48, самкі – 46 см. Галава буйная, падоўжаная, пераход ад пляскатага лба да масіўнай морды сярэдняй глыбіні. Добра развітыя бровы, бародка, вусы, якія тырчаць і звісаюць у розныя бакі. Лапы круглыя, вылучка кампактныя, на тоўстых падушачках. Хвост размешчаны высока; пры купіраванні пакідаюць 3 пазванкі. Афарбоўка чыста чорная або колеру “перца з соллю”.

У характары шнаўцэра спалучаюцца энергія, надзейнасць, упэўненасць у сваіх сілах і рашучасць. Гэта лагодны і жывацярэдасны сабака, які любіць дзяцей і любіць гуляць з імі ў мяч. Ён разумны, прыхілісты, з вясёлым характарам, але не давярае чужым. У сувязі з апошняй якасцю – выдатны вартаўнік.

Шнаўцэра патрэбна чысціць шчоткай кожны дзень, а вясной і восенню – трымінгаваць. Дзённая норма харчавання – 1 і 1,5 стандартнага рацыёну.

Эдуард Самусенка. Сябры нашага дома

Праца з тэкстам

– Параўнайце тэксты, вызначце агульнае паміж імі (І ў першым тэксце, і ў другім апісваецца сабака. Абодва тэксты маюць тры кампазіцыйныя часткі: зачын, асноўную частку і канцоўку).

– Назавіце рысы, якія адрозніваюць тэксты? (У зачыне другога тэксту змешчаны звесткі з гісторыі, у асноўнай частцы падрабязна і дакладна пералічаны ўсе знешнія прыкметы і ўнутраныя якасці пароды, у канцоўцы – слухныя парады па догляду за сабакам). Такім чынам, план другога тэксту будзе наступны:

План

1. *Звесткі з гісторыі (калі і дзе была выведзена парода, з якой мэтай і г. д).*
2. *Знешнія прыметы пароды.*
3. *Асаблівасці звычак паводзін і характару пароды.*
4. *Парады па догляду.*

- Слова настаўніка.

– Назавіце моўныя сродкі, якія сустракаюцца ў другім тэксце і выразна адрозніваюць яго ад першага? Да якога стылю належыць тэкст?

- Вучні адказваюць, настаўнік абагульняе.

У тэксце ўжываецца спецыяльная лексіка (*шнаўцэр, купіраваць, трымінгаваць, рацыён, фармат, касцяк, мускулатура* і г. д.), дакладныя лічбы, якасныя прыметнікі з прамым значэннем, якія называюць форму, памер, колер і г. д. Ужываюцца складаныя сказы, канструкцыі з аднароднымі членамі. Тэкст належыць да навуковага стылю, дакладней – да навукова-папулярнага, бо разлічаны ён на шырокае кола чытачоў. У сувязі з гэтым навукова-папулярны тэкст можа мець вобразныя сродкі і сродкі стварэння вобразнасці. Гэта дае магчымасць перадаць навуковую інфармацыю жыва, цікава і даступна. У прапанаваным тэксце характар пароды абмаляваны такімі назоўнікамі, як *энергія, рашучасць, надзейнасць, упэўненасць*, і прыметнікамі *жыццярадасны, лагодны, прыхілісты, вясёлы*, якія ствараюць яркі вобраз сабакі.

V. Падагульненне.

- Слова настаўніка.

Такім чынам, сачыненне-апісанне свойскай жывёліны ў мастацкім навуковым стылях павіна мець тры кампазіцыйныя часткі. Змест частак вызначаецца абраным стылем апісання, ад стылю залежыць і адбор моўных сродкаў.

VI. Напісанне першага (чарнавога) варыянта сачынення.

Рэдагаванне і аналіз першага варыянта: 2-3 вучні чытаюць напісанае, настаўнік і астатнія вучні выпраўляюць стылістычныя і граматычныя памылкі, удакладняюць правапіс асобных слоў, пунктуацыю сказаў.

VII. Напісанне апошняга (чыставага) варыянта сачынення.